

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовано сучасні підходи до організації процесу самостійної роботи студентів у вищій школі. Дослідження цього процесу дозволило визначити основні дидактичні умови підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців. Вирішення означених проблем сприятиме активізації навчання студентів у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: активізація навчання; вища школа; діяльність; дидактичні умови; знання, уміння й навички; контроль; наукові дослідження; продуктивність; професійна підготовка; самостійна робота студентів; система.

В статье проанализировано современные подходы к организации процесса самостоятельной работы в высшей школе. Исследование этого процесса разрешило определить основные дидактические условия эффективной профессиональной подготовки будущих специалистов. Решение проблем, которые отображены в статье, будет способствовать активизации обучения студентов в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: активизация обучения; высшая школа; деятельность; дидактические условия; знания, умения и навыки; контроль; научные исследования; продуктивность; профессиональная подготовка; самостоятельная работа студентов; система.

The author analyses the innovation approach to the process of the high school students' independent work organization. The investigation of this process made possible determining basic didactic conditions of the efficient professional training of future junior specialists. Solution of the problems discussed in this article will favour the activation of the high school students training.

Key words: activization of training, high school, activity, didactic conditions, knowledge, skills and abilities, control, scientific investigations, productivity, professional training, students' independent work, system.

Сучасна вища освіта вимагає інноваційних підходів до організації самостійної роботи студентів. Це обумовлено інформатизацією суспільства в цілому, а також вимогами до навчально-виховного процесу у вищій школі, пов'язаними з інтеграцією України до європейського освітнього простору. «Освіта стає головним показником інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави» [3, с. 82].

Процеси модернізації, що відбуваються в освіті під впливом соціально-економічних змін у країні, обумовлюють такі основні напрями вдосконалення професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах:

- розвиток творчих здібностей, активності і самостійності студентів;
- забезпечення держави кваліфікованими, ініціативними кадрами, які, по-перше, будуть мати ґрунтовну теоретичну й практичну підготовку зі

спеціальності, по-друге, зможуть самостійно вирішувати професійно важливі проблеми;

- формування в студентів прагнення до неперервної самоосвіти, здатності постійно оновлювати наукові знання та вміння, швидко адаптуватися до змін і коригувати професійну діяльність.

Реалізація вищезазначених напрямів передбачає пошук нових шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, розробку сучасних інноваційних методів і форм взаємодії викладача й студента. Саме тому вища школа послідовно переходить від передачі інформації до керівництва навчально-пізнавальною діяльністю студентів і формування у них навиків самостійної роботи.

Звичайно, проблема організації самостійної роботи студентів не нова. Теорія та методика навчання у вищій школі має деякий арсенал наукових досліджень, які аналізують той чи інший аспект самостійної роботи студентів, але як сама

практика її організації, так і дидактика ще далекі від ефективного розв'язання завдань професійної підготовки майбутніх спеціалістів. Проблема полягає в тому, що у вищих навчальних закладах виникає необхідність якісно нового рівня організації означеної діяльності, який урахував би попередній педагогічний досвід та останні наукові дослідження в галузях педагогіки і психології.

Як показав аналіз досліджуваної проблеми, найбільш міцними є ті знання, уміння й навички, які здобуваються самостійно, а майбутній спеціаліст буде висококваліфікованим той, хто, проявляючи пізнавальний інтерес і власну ініціативу в навчанні, привчив себе працювати систематично, наполегливо творчо, самостійно оволодіваючи новими надбаннями світової культури. Уважаємо, що до найефективніших форм професійної підготовки майбутніх спеціалістів можна віднести самостійну роботу. Водночас обсяг знань збільшується, тому існуюча інформаційна модель освіти втрачає свою актуальність, і не випадково навчальними планами вищих закладів освіти на самостійну роботу студентів відводиться значна частина часу.

Різні аспекти означеної проблеми досліджували багато вчених (А. М. Алексюк, С. І. Архангельський, М. Г. Гарунов, В. І. Загвязинський, Б. П. Єсіпов, В. А. Козаков, Н. В. Кузьміна, П. І. Підкасистий), які вважали, що саме самостійна робота студентів, підходи до якої потребують суттєвих змін, має стати важливим компонентом процесу професійної підготовки майбутніх фахівців.

До проблем самостійної роботи студентів у педагогічному процесі вдавалися вчені, серед яких слід відзначити Г. М. Алова, Ю. К. Бабанського, В. В. Давидова, М. А. Данилова, Г. В. Кудрявцева, І. Я. Лернера, О. М. Матюшкіна, М. Д. Нікандрова, Н. Ф. Тализін, Г. І. Щукіну. З позиції психологічної науки її розглядали Б. Г. Ананьєв, П. П. Блонський, Л. С. Виготський, І. Я. Гальперін, Н. А. Менчинська, С. Л. Рубінштейн. Теоретико-експериментальне дослідження самостійної пізнавальної діяльності учнів здійснив П. І. Підкасистий; питання самостійної роботи студентів у вузі вивчали В. П. Безпалько, Н. Г. Грекова, І. Д. Клегеріс.

Самостійна робота визначається як самостійна діяльність людини. Водночас існує поняття «самостійна робота», яке передбачає діяльність людини, що зумовлює певний результат. В. А. Козаков стверджує, що «...самостійна робота студента – це специфічний вид діяльності учіння, головною метою якого є формування самостійності суб'єкта, що навчається, а формування його знань, умінь і навичок здійснюється опосередковано через зміст і методи всіх видів навчальних занять» [1, с. 14-15]. Дидактична сутність поняття «самостійна робота» розглядається в педагогічній літературі по-різному: її визначають як метод навчання (Н. В. Кузьміна, М. Г. Гарунов, П. І. Підкасистий), засіб навчання (А. В. Усова, А. Г. Сороковий, Ю. С. Нікашев), форму організації творчої діяльності учнів (В. А. Ценев), компонент творчої пізнавально-

практичної діяльності (С. І. Зінов'єв, В. Б. Бондаровський).

У своїх наукових доробках П. А. Юцявічене зазначає, що самостійність – це «...здатність людини ефективно виконувати на певному рівні дію чи комплекс дій без всякої допомоги з боку, керуючись лише своїм досвідом» [5, с. 58]. При цьому, як зазначає вчена, і ми поділяємо її думку, доцільно відокремити два види самостійності: змістову та організаційну. Під змістовою самостійністю П. А. Юцявічене розуміє здатність людини приймати на певному рівні правильне рішення без сторонньої допомоги, а організаційна самостійність – це уміння людини організувати свою самостійну роботу щодо розв'язання певного рішення [6, с. 200]. Ми погоджуємось із положенням П. А. Юцявічене, що саме змістова самостійність студента, яка формується за модульною технологією навчання, – це не що інше, як вияв активної навчально-дослідної діяльності, яка сприяє формуванню продуктивних умінь і навичок студентів.

Наявність у студента змістової самостійності свідчить про його здатність приймати ефективні рішення, однак для їх реалізації йому необхідно ще володіти й організаційною самостійністю. І навпаки, організаційна самостійність, яка є своєрідним фактором навчальної діяльності студента, без змістової самостійності не забезпечить високого результату в навчанні. Отже, для того, щоб сформувати певні вміння й навички на основі отриманих знань, необхідна така організація навчального процесу, що сприятиме формуванню в студентів обох видів самостійності. А це можливо при організації модульного навчання, яке є ефективним засобом, забезпечуючим самостійну роботу студентів, як необхідну та обов'язкову передумову формування в них творчих умінь, навичок.

У розгляді означеної проблеми доречно підкреслити, що дослідження процесу організації самостійної роботи студентів, як свідчить аналіз психолого-педагогічних праць, проводиться за такими основними напрямками:

- планування та фізичні витрати часу на самостійну роботу;
- упровадження організаційних форм і методів, які активізують цю роботу;
- організація самостійної роботи з окремих навчальних дисциплін із метою окреслення закономірностей її здійснення та залежно від індивідуальних рис особливостей студентів.

Ураховуючи наявну різноманітність підходів до означеної проблеми, слід зазначити, що самостійна робота ґрунтується на педагогічних і психологічних закономірностях, детермінує змістом, методами організації навчання, індивідуально-типологічними відмінностями студентів. Такий підхід забезпечує активізацію професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

Метою статті є дослідження дидактичних можливостей самостійної роботи студентів щодо активізації навчання у вищій школі.

У вищих навчальних закладах домінуюча роль відводиться самостійній роботі студентів і

розвитку навиків самостійного оволодіння та застосування знань. Виховуючи такі якості особистості, як самостійність, цілеспрямованість, наполегливість у досягненні поставленої мети, працелюбство, самостійна робота має велике соціальне значення.

Самостійна робота студента має супроводжувати лекційний курс (опрацювання конспектів і посібників), практичні заняття (виконання аудиторних і домашніх завдань), семінарські заняття (робота зі спеціальною літературою), лабораторні роботи (підготовка до експерименту, оформлення й обробка результатів). Ще більша частка самостійної праці студентів при виконанні курсових і дипломних проєктів, завдань виробничої практики і наукових досліджень.

Самостійна робота студента – це інтелектуальна діяльність, яку він здійснює самостійно, власною працею здобуваючи знання впродовж лекції, на лабораторно-практичних заняттях, у позаурочний час, тобто вся навчальна робота, яка пов'язана з пошуком на шляху пізнання. Удосконалення і розвиток самостійної роботи студентів в умовах застосування різних методів і засобів навчання є одним із основних аспектів ефективного навчання у вищих навчальних закладах [2].

Особливо слід звернути увагу на формування в студентів узагальнених умінь і навиків – таких, які використовуються в процесі розв'язання людиною широкого кола задач і необхідні в будь-якій самостійній практичній діяльності. Це уміння й навички загальної культури праці, самостійної навчальної роботи, а також узагальнені елементи експериментальних, вимірювальних, графічних, розрахункових, конструкторсько-технологічних і творчих дій.

В основу організації самостійної роботи студентів покладена діяльнісна теорія учіння, оскільки багатьма дослідниками означена робота визначається як специфічна форма діяльності учіння, головною метою якої є формування такої риси особистості як самостійність.

Відомо, що будь-яка діяльність реалізується за наявності суб'єкта і предмета – об'єкта. У традиційній педагогіці суб'єктом навчання вважається викладач, оскільки він удосконалює знання та досвід студента, навчає його. Сам студент при цьому вважається об'єктом навчання.

Головним у діяльності учіння є те, що суб'єктом діяльності, а не об'єктом, як у навчанні, є саме студент. На таких позиціях утверджена педагогіка співпраці, яка передбачає здатність студента свідомо та цілеспрямовано діяти і отримувати при цьому результати (знання, уміння, навички). Студент забезпечує перетворення навчальної дисципліни на об'єкт.

Отже, діяльність реалізується за наявності суб'єкта та об'єкта, але лише факт такої наявності ще не забезпечує їхню взаємодію і, отже, не веде ще до функціонування системи «студент – предмет». Остання починає діяти лише тоді, коли в суб'єкта виникає певне ставлення до предмета, який у

цьому разі стає об'єктом. Це ставлення і є першою основою діяльності.

У нашому випадку система «студент (суб'єкт) – навчальна дисципліна» (об'єкт діяльності суб'єкта) забезпечує процес пошуку істини шляхом самостійного вирішення проблеми. Виконання певного завдання починається з виникнення протиріччя між знанням і незнанням, а потреба перебороти перешкоду незнання (неволодіння або неповного володіння) – це великий мотивуючий фактор діяльності суб'єкта. Мотивація представляє виключний інтерес для викладача як провідний фактор регуляції активності особистості, її поведінки та діяльності, тому що неможливо налагодити ефективну педагогічну взаємодію зі студентами без урахування особливостей мотивації.

З огляду на проведений аналіз, дидактичне значення самостійної роботи обумовлене тим, що в її основі лежить активна навчально-пізнавальна діяльність кожного студента, що сприяє формуванню професійно важливих практичних умінь і навиків.

Діяльність викладача при організації самостійної роботи студентів на основі індивідуального підходу має включати такі напрями: розробка системи нових завдань із дисциплін різних рівнів складності; індивідуалізація навчальних завдань для виділення типологічних груп; зміна рівнів складності навчальних завдань для студентів різних типологічних груп для того, щоб ступінь самостійності в процесі їх виконання постійно зростає; створення позитивного емоційного фону занять; оптимальні поєднання фронтальної, групової та індивідуальної форм роботи з урахуванням специфічних відмінностей кожної типологічної групи; надання викладачем консультативної допомоги залежно від типологічних особливостей студентів і рівня складності навчального завдання; регулювання частоти і глибини контролю за продуктивністю виконання самостійної роботи, залежної від типологічних особливостей студентів [4].

Важливо зазначити, що розгортання самостійної роботи починається з постановки навчальних завдань. Зауважимо, що на підставі таких завдань, які детерміновані дидактичною метою, можлива організація самостійної роботи без участі викладача, але під його контролем. Такий підхід обумовлює реалізацію опосередкованого управління пізнавальною діяльністю, а за певної структури навчальних завдань, – і орієнтири студента до дидактичної мети.

Одна з основних вимог до системи навчально-пізнавальних завдань – поступове зростання їх складності.

У зв'язку з цим вважаємо, що для вдосконалення організації самостійної роботи студентів означені завдання мають відповідати таким вимогами:

– завдання мають бути диференційовані, оскільки початковий рівень знань, умінь і навиків, теоретична готовність до виконання різних видів будь-яких робіт, а також досвід самостійної роботи у студентів різний;

– завдання мають урахувати досягнутий рівень умінь і навиків творчого використання

засвоєних знань у різних навчальних ситуаціях (внутрішньо – і міжпредметних, прикладних і професійних);

– у завданнях мають знайти відображення основні ідеї продуктивного навчання дисциплінам, уключаючи частково-пошукові та дослідницькі.

За виконання означених вище вимог самостійна робота студентів виступатиме як засіб активізації навчання у вищій школі.

Наприклад, завдання для розрахунково-графічних робіт із технічних дисциплін містять методичні вказівки щодо їх виконання, а інколи і зразки їх розв'язання. Це спростовує самостійне виконання таких робіт і зводить до простого списування з підстановкою вихідних даних. Уважаємо, що користі від виконання таких завдань значно менше, чим від творчої самостійної роботи. Як правило, студенти не задумуються про походження приведених у посібнику формул і для отримання необхідного результату підставляють свої дані. Крім того, змістовий компонент методичних вказівок («напруження визначається по формулі», «реакції визначаються із рівняння», «видовження визначається по формулі» і т. д.) виключає необхідність у визначенні походження формул. На наш погляд, складання методичних вказівок можливе, але вони мають передбачати необхідність проявів студентами самостійності, творчості, активності, ініціативи при виконанні завдань.

Як показав аналіз досліджуваної проблеми, основними дидактичними умовами ефективності самостійної роботи у вищій школі є наявність мотивації та цільових орієнтирів у студентів і викладачів, система в побудові творчих самостійних завдань, систематичний контроль за результатами навчання, забезпеченість методичними матеріалами продуктивного змісту.

Урахування означених умов у пізнавальній діяльності студентів сприятиме активізації навчання у вищих навчальних закладах. Зазначимо, що це буде забезпечуватись, якщо розглядати навчальну дисципліну з точки зору її професійної спрямованості. Що дає студенту для майбутньої діяльності вивчення програмних питань, які конкретні впровадження має навчальний матеріал у виробництво, як краще відобразити в навчально-виховному процесі важливі для майбутнього фахівця сторони конкретної дисципліни – ці питання мають важливе значення при організації самостійної роботи у вищій школі.

Доцільно зазначити, що не менш важлива наявність цільових орієнтирів у навчальній роботі студентів. Необхідно, щоб він усвідомлено оволодівав основами професійної кваліфікації. Формування таких цільових спрямувань для початкових самостійних дій починається з першого курсу і має супроводжувати студента впродовж його навчання у вузі.

Система в проектуванні самостійної роботи студента проявляється при визначенні змісту навчально-пізнавальних завдань: вони мають бути пов'язані єдиною логікою розвитку, бути про-

довженням один одного у відношенні формування узагальнених знань і умінь, а також урахувати послідовні етапи розвитку самостійності. Самостійна за формою робота студента повинна поступово перетворюватися в самостійну за змістом роботу та в уміння самостійно організувати свою професійну діяльність на виробництві.

За самостійною роботою студентів необхідно здійснювати чітко налагоджений систематичний контроль. Його методи можуть бути різноманітними, зокрема: поточне опитування, експрес-контроль, взаємоконтроль, самооцінка, тестовий контроль, колоквиум, рейтингова система контролю, написання тематичних рефератів і курсових робіт тощо.

Контроль за самостійною роботою студентів сприяє поглибленому вивченню дисциплін і створює широкі можливості для активізації процесу навчання, подальшого вдосконалення організації роботи і методики навчання у вищій школі.

Крім того, важливо відзначити, що методичне керівництво самостійною роботою містить: сукупність наукових і літературних матеріалів (джерел інформації), підручників і посібників, інструкцій, довідників, каталогів, вказівок різного рівня, що забезпечують всі види самостійної роботи. Зокрема, доцільно створити фонд методичного забезпечення самостійної роботи студентів із дисциплін, який, маючи достатню повноту і різноманітність видів, при відповідній методиці використання може претендувати на систему. Наступний етап – уключення цієї системи в загальну систему міжпредметного рівня.

В умовах інтеграції України в європейський освітній простір необхідно приділити велику увагу науково-методичним дослідженням із питань удосконалення змісту і методів, оптимізації самостійної роботи студентів.

Викладені нами міркування дають змогу стверджувати, що організацію самостійної роботи студентів слід розглядати як систему взаємодії студента та навчального матеріалу з дисципліни, яка за умови її чіткої організації викладачем забезпечить активізацію професійної підготовки майбутніх фахівців, сприятиме формуванню творчого, самостійного мислення.

Отже, можна зробити висновок, що науково організована самостійна робота обумовлює активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів; навчає самостійно працювати з науково-технічною та методичною літературою, здобувати необхідні знання, набувати практичні вміння й навички для формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Подальші шляхи розв'язання означеної проблеми передбачають вдосконалення теоретико-методологічних основ щодо розвитку складного процесу організації самостійної роботи студентів у вищій школі. Зокрема, перспективним напрямом нашого дослідження вважаємо розробку наукових методів планування та організації самостійної роботи студентів із метою формування готовності майбутніх спеціалістів до виробничої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и её информационно-методическое обеспечение / В. А. Козаков. – К. : Вища школа, 1990 – 248 с.
2. Костишина Г. І. Теоретико-методичні аспекти розробки і проведення лабораторно-практичних робіт з фізики: нові підходи / Г. І. Костишина // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 4. – Вінниця: ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. – С. 13-16.
3. Кульга Н. К. Використання інноваційних технологій навчання – запорука успіху якісної підготовки фахівців / Н. К. Кульга // Проблеми освіти. – 2000. – Вип. 22. – С. 75-84.
4. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе : Книга для учителя / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1986. – 142 с.
5. Юцявичене П. А. Создание модульных программ / П. А. Юцявичене // Советская педагогика. – 1990. – № 2. – С. 55-60.
6. Юцявичене П. А. Теория и практика модульного обучения / П. А. Юцявичене. – Каунас : Шиеса, 1989. – 272 с.

Рецензенти: **Мецианінов О. П.** – доктор педагогічних наук, професор;
Лебідь С. Г. – кандидат педагогічних наук, доцент.

© Літвінчук С. Б., 2012

Дата надходження статті до редколегії 06.03.2012 р.

ЛІТВІНЧУК С. Б. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та практики психолого-педагогічних дисциплін Миколаївського державного аграрного університету.

Коло наукових інтересів: дидактичні умови організації самостійної роботи студентів.